

TÜRKİYE’DE E-HAZIRLIK VE E-DEVLETLEŞME

Abdullah NARALAN^(*)

Özet: Devlet, vatandaşlara kurumlar aracılığıyla hizmet vermektedir. Bilgi iletişim teknolojilerinin devlet hizmetlerinde kullanılması ile değişen hizmet verme şekli kurumsal değişimleri de gerekli kılmaktadır. Devletler, değişen şartlara uyum sağlayabilecek dinamik bir yapıya sahip olmalıdır. E-devlet hizmeti verebilmek için kurumların teknik ve bürokratik altyapılarının hazır olması e-devlet hizmetlerinin başarı şansını arttıracaktır. Türkiye’de e-devlet çalışmalarının etkili bir şekilde yürütülmesi için çeşitli zamanlarda kurullar oluşturulmuş ve projeler geliştirilmiştir. Ancak kurulların bir kısmı sadece isimden ibaret kalmış ve projelerin bir kısmı ise hiç uygulamaya konulamamıştır. Bu çalışmada Türkiye’de e-devlet çalışmaları için kurumsal yapılanmalar ve e-hazırlık seviyesi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: e-devlet, e-hazırlık, e-devletleşme

Abstract: Governments serve the citizen via institutions. Changing ways of service providing by using the information and communication technologies in the government services requires institutional change. The Governments should have the dynamic infrastructure to attune to changed conditions. To be ready, the technical and bureaucratic infrastructures of the institutions, in order to serve e-government services, will raise the chance of success for the e-government services. Some projects have been developed and some committees have been established to continue the e-government operations effectively at different times in Turkey, but some of this committee exists in only name and some of this project has never been implemented. In this study, e-readiness level and institutional structuring for e-government applications in Turkey are researched.

Key words: e-government, e-readiness, e-governance

I. Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin normal hayatın bir parçası olarak görüldüğü günümüzde, sosyal hayatın bir parçası olan devlet de bu imkanlardan yararlanarak vatandaşlara hizmet ulaştırmanın gayreti içindedir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan “*E-devlet*” kavramı, “devlet hizmetlerinin alınması için bilgi ve iletişim araçlarının kullanılması” olarak tanımlanır. Bu önemli dönüşüm, klasik devlet yönetimi anlayışından bilgi teknolojilerine dayalı devlet yönetimi anlayışına geçiştir. Devlet, verdiği hizmetleri kurumlar aracılığıyla yerine getirmektedir. E-devlet dönüşümünü gerçekleştirmek isteyen kurumların bu değişime hazır olması gerekir. Bu hazırlık sağlanmadan gerçekleştirilecek e-devlet uygulamaları amacına ulaşmayacaktır. E-devlet hizmeti verebilmek için kurumların teknik ve bürokratik altyapılarının hazır olması e-devlet hizmetlerinin başarı şansını arttıracaktır.

^(*) Yrd. Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

E-devlet dönüşümü için kurumsal işleyiş ve bürokratik süreçlerde gerekli düzenlemeler yapılması gerekir. Ancak yerleşik ve bürokratik kurumsal değişimler yavaş olmakta bazen bu değişimlere karşı bir kurum içinden ve dışından dirençle karşılaşmaktadır. Bunun nedeni değişim amaçlarının kurum içi ve kurum dışında anlatılamaması veya yukarıdan aşağıya doğru değişim süreçlerinin bir dayatma olarak algılanmasıdır. Kurumsal politika ve işleyişlerin, görev ve yetkilerin sık değişmesi de güçlü bir e-devlet yapısı oluşturulmasına engel olmaktadır.

Devletçi yaklaşımın uzun yıllar benimsendiği Türkiye’de, devletten beklenen hizmetler ve merkezi yönetimin bu hizmetler üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Bu beklenti e-devlet hizmetlerini daha da önemli kılmaktadır. Türkiye çağdaş ve teknolojik yeniliklere oldukça yakın ilgi göstermiş ve e-devlet çalışmalarının etkili bir şekilde yürütülmesi için çeşitli zamanlarda kurullar oluşturulmuş ve projeler geliştirilmiştir. Ancak kurulların bir kısmı sadece isimden ibaret kalıp, son derece kısa ömürlü olmuş ve projelerin bir kısmı ise hiç uygulamaya konulamamıştır. Bazı kurulların ise görevleri başka kurullara devredilerek sona erdirilmişlerdir.

II. Kurumsal Yapılanma

E-devlet ile ilgili çalışmaların geliştirilmesi, koordinasyonu takip ve denetlenmesi gibi faaliyetleri yürütmek amacıyla çeşitli kurullar oluşturulmuş, görev ve yetkileri belirlenmiştir. Son yıllarda oluşturulan kurulların ve hazırlanan projelerin Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve bağlı dairelerinin koordinasyonunda olması bilişim politikalarının tek ve aynı noktadan yürütülmesi ve kontrol edilmesine imkan sağlamıştır. E-devlet konusunda gündeme gelen önemli kurul ve projelerden bir kısmı şöyledir.

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK): Bilim ve teknoloji alanında araştırma ve geliştirme politikalarının; ekonomik kalkınma, sosyal gelişme ve milli güvenlik hedefleri doğrultusunda tespit edilmesi, yönlendirilmesi ve koordinasyonunun sağlanması amacıyla, 4 Ekim 1983 tarih ve 18181 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 77 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile oluşturulan kurul bu alandaki ilk kurumsal yapıdır. Kurulun yasa ile belirlenen görevleri; Türk bilim politikasının yürütülmesi, uzun vadeli bilim ve teknoloji politikalarının tespitinde hükümete yardımcı olunması, hedeflerin saptanması, plan ve programların hazırlanması, kamu kuruluşlarının görevlendirilmesi, özel kuruluşlarla işbirliği sağlanması, gerekli yasa ve mevzuatın hazırlanması, araştırmacı insan gücünün yetiştirilmesinin sağlanması, araştırma merkezlerinin kurulması için tedbirler alınması, araştırma alanlarının tespit edilmesi ve koordinasyonunun sağlanmasıdır (Adalet Bakanlığı, 1983). İnternet’in olmadığı, kişisel bilgisayarların ise yaygın olmadığı bir zamanda teknolojik gelişmeleri takip etmek için oluşturulan bu kurul yılda iki kez toplanmakta ve görevine halen devam etmektedir.

Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon Çalışması: 1993 yılında, Türkiye'nin Dünya Bankası desteği ile hazırladığı, bir ana plan çalışmasıdır. Bu ana plan çalışması bilişim teknolojilerinden yararlanma ve bilgisayar kullanımını geliştirme konusunda yapılması gerekenleri ortaya koyan bir proje olmuştur. Ancak siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, planlanan gelişmelerin gerçekleşmesine engel olmuştur. Başbakanlık direktifiyle hazırlanan, hazırlanması için kamu kesiminden kaynak harcanmış olan bu plana hiçbir hükümet sahip çıkmamış ve plan yürürlüğe konulamamıştır (Göker, 2003: 15).

Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı (TUENA) Çalışması: Bilişim teknolojilerinin geliştirilmesi ve bilgi toplumuna geçişin sağlanması maksadı ile kamu güvenliği ve menfaatlerinin korunması, sosyo-ekonomik, yasal ve geniş kapsamlı bir enformasyon politikasının geliştirilmesine duyulan ihtiyaçtan 5 Şubat 1996 tarihinde Ulaştırma Bakanlığının sorumluluk ve koordinatörlüğünde TÜBİTAK-BİLTEN tarafından hazırlanmıştır. Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı'nın hazırlanması, 1997 yılında BTYK gündemi ve kararları arasında yer almış ve çalışmalar 1999 yılı başlarında tamamlanmıştır. Ancak Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana planı'nın hayata geçirilmesi yönünde BTYK'nın herhangi bir kararı mevcut olmadığı gibi planın uygulamaya konulmasına ilişkin eylem planı çalışmalarına da başlanamamıştır (Canpolat, 2001: 89).

Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu: 1997 yılında, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun 25 Ağustos tarihli toplantısında "Elektronik Ticaret Ağının tesis edilmesi ve ülkemizde elektronik ticaretin yaygınlaştırılması" amacıyla, oluşturulması kararlaştırılmış ve yapılacak çalışmalarda koordinatörlük görevi Dış Ticaret Müsteşarlığı'na, sekreteryaya görevi de TÜBİTAK'a verilmiştir.

Kamu-Net Üst Kurulu: Başbakanlığın 1998/13 no'lu genelgesi ile "kamu bilgisayar ağları konusunda yapılan faaliyetlerin değerlendirilmesi, koordinasyonu, izlenmesi ve finansmanı konusunda karşılaşılan darboğazların aşılması" konularında çalışmalar yapmak amacıyla oluşturulmuştur. *Kamu-Net Üst Kurulu* çalışmaları Devlet Planlama Teşkilatında, Bilgi Toplumu Dairesi'nin kuruluşu ile sona ermiştir.

Türkiye Bilişim Şurası: 2002 ve 2004 yılları Mayıs ayında, Başbakanlık Müsteşarlığı ve Türkiye Bilgi İşlem Hizmetleri Derneği, Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD), Türkiye Bilişim Derneği (TBD), Türkiye Bilişim Vakfı (TBV) ve Türkiye Zeka Vakfı eşgüdümünde düzenlenmiştir. Bu şuranın amacı; ulusal politikaların oluşturulması, saydam ve sürekli çalışan katılımcı mekanizmalarının tespiti, planlama, koordinasyon, teşvik ve düzenlemeleri belirleyici mekanizmaların tespiti, devletin bu teknolojiler ve getirdiği değişimin ışığında yeniden yapılanmasına yönelik stratejilerin belirlenmesi, hukuki altyapının oluşturulması, değişim sürecinin somut ve takvime bağlanmış bir "Eylem Planı"nın ve ilgili izleme mekanizmalarının kurulması, ulusal örgütlenme modelinin belirlenmesi, insan kaynakları gereksiniminin belirlenmesi ve gerektirdiği yeniden yapılanmalar için çözüm

alternatiflerinin saptanması ve e-Avrupa+ için e-Türkiye girişiminin hedefleri ve gelişmelerin izlenmesi, yönlendirilmesi şeklinde belirtilmiştir. Oldukça başarılı bulunan şuranın 2 incisi 2004 yılı Mayıs ayında yapılmış 6 ana konu başlığı altında geniş bir sonuç raporu yayımlanmıştır (Türkiye Bilişim Şurası, 2002).

E-Dönüşüm Türkiye Projesi: Vatandaşlara daha kaliteli ve hızlı kamu hizmeti sunabilmek amacıyla; katılımcı, şeffaf, etkin ve basit iş süreçlerine sahip olmayı ilke edinmiş bir devlet yapısı oluşturmak amacıyla 58. hükümet tarafından ortaya konulmuş bir projedir. Koordinasyonu, izlenmesi, değerlendirilmesi ve yönlendirilmesi ile ilgili olarak DPT görevlendirilmiştir. Bu proje ile kısaca şunlar amaçlanmaktadır (Başbakanlık Genelgesi, 2003).

- 1- Bilgi ve iletişim teknolojileri politikaları ve mevzuatının Avrupa Birliği müktesebatı çerçevesinde gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi ve *E-Avrupa+* kapsamında aday ülkeler için öngörülen eylem planının uyarlanması
- 2- Vatandaşın, bilgi ve iletişim teknolojileri yardımıyla, kamusal alandaki karar alma süreçlerine katılımını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi ve kamu idaresinin şeffaf ve hesap verebilir hale getirilmesine katkıda bulunulması,
- 3- Kamu hizmetlerinin sunumunda bilgi ve iletişim teknolojilerinden azami ölçüde yararlanılarak iyi yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesine katkıda bulunulması,
- 4- Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaştırılması,
- 5- Bilgi ve iletişim teknolojisi alanında kaynak israfını azaltmak amacıyla, kamu kurumlarının örtüşen yatırım projelerinin bütünleştirilmesi, izlenmesi, değerlendirilmesi ve yatırımcı kamu kuruluşları arasında gerekli koordinasyonun sağlanması

Bilgi Toplumu Dairesi: Bilgi toplumuna geçiş çalışmalarının hızlandırılması, başta bilgi ve iletişim teknolojileri politikaları olmak üzere bilgi toplumu strateji ve politikalarının belirlenerek bu alandaki tüm faaliyetlerin bir bütünlük içerisinde yürütülmesi ve küresel rekabet koşullarına uyum sağlamak üzere ekonomik ve sosyal dönüşümün gerçekleştirilmesi amacıyla yeni bir proje başlatılması için hükümet tarafından hazırlanan acil eylem planı'nda belirtilen "*E-Dönüşüm Türkiye Projesi*"nin koordinasyonu, izlenmesi, değerlendirilmesi ve yönlendirilmesi ile ilgili olarak Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevlendirilmiş, bu görevin yerine getirilmesi amacıyla da Mart 2003'te DPT Müsteşarlığı bünyesinde kurulmuştur. Hemen çalışmalarına başlayan kurul önce "*2003-2004 Kısa Dönem Eylem Planı*" adlı çalışması ile hedefleri ve stratejileri ortaya koymuş, 2005 yılı eylem planları ve ölçümleme dokümanları ile çalışmalarına devam etmiştir. Son olarak "*Bilgi Toplumu Stratejisi 2006-2010*" çalışması ile amaç ve hedefleri ortaya koymuştur.

E-Dönüşüm Türkiye İcra Kurulu: “E-Dönüşüm Türkiye” Projesinin hayata geçirilmesi amacıyla 4 Aralık 2003 tarih ve 2003/48 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile kurulmuştur. 3 Nisan 2007 tarihli Başbakanlık genelgesi ile E-Dönüşüm Türkiye İcra Kurulu; E-Dönüşüm Türkiye Projesinin yürütülmesi ve 2006 yılında ortaya konulan “*Bilgi Toplumu Stratejisi*”nin uygulanması sürecinde en üst düzeyde politika belirleme ve karar alma, değerlendirme ve yönlendirmeden sorumlu tutulmuştur (Başbakanlık Genelgesi, 2007).

Bu kurulların oluşumu incelendiğinde, bazı kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin genişletilerek oluşturulan kurullara üye yapıldıkları görülmektedir. İlgi alanına göre Ulaştırma Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve TÜBİTAK, TÜİK gibi kurumların üst düzey yönetici veya yardımcıları bu kurulları oluşturan üyelerdir.

III. E-Devlet Yaklaşımı

Türkiye’de geçmiş yıllarda, farklı isimler altında bilgi toplumuna geçiş amacına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 1970 ve 1980’lerde, vergi ve nüfus kayıtları gibi emek yoğun bazı işlemlerin, bilgisayar yardımıyla yapılması için projeler başlatılmıştır. Henüz Internet’in olmadığı bu yıllarda hedeflenen amaç, yığın bilgileri saklamak ve kolayca işlemektir. Bu bakımdan bu projeler, günümüz e-devlet uygulaması olarak değil, farklı bir otomasyon çalışması olarak görülür. Bunlardan en önemleri, 1982 yılında proje çalışmalarına başlanan *Merkezi Nüfus İdaresi Projesi* (MERNİS) ile 1985 yılında çalışmalarına başlanan Maliye Bakanlığının *Saymanlık Otomasyon* projesi (SAYOTO)’dur.

1990’larda Internet’in kullanılmaya başlaması ile dünya ülkelerinin bilgi toplumunu ve bilgiye dayalı ekonomiyi tanımlamaya yönelik çalışmalara hız verildiği göze çarpmaktadır. Internet’in sağlayacağı yararlar öncelikle özel sektör tarafından fark edilmiş ve işletmeler Internet siteleri oluşturmaya başlamışlardır. Kamu kurumları da hizmet vermek için Internet’i kullanabileceklerini fark etmiş ve Internet sitelerini oluşturmaya başlamışlardır. Oluşturulan Internet siteleri önceleri sadece bilgi vermek amacıyla kurulmuşken sonraları hizmet verme amacına dönük bir değişim ve e-devlete atılan bir adım olmuşlardır.

Siyasi irade beyanlarında, bilgi iletişim teknolojilerine dayalı projelere önem verildiği ve teşvik edildiği her platformda önemle vurgulanmıştır. Bununla ilgili olarak 19-6-2002 tarihinde yayımlanan “*e-Türkiye*” konulu 2002/20 sayılı Başbakanlık Genelgesinde; “Ülkemizin en önemli milli hedeflerinden biri olan çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için; rekabetçi, dinamik ve bilgiye dayalı ekonomiye sahip olunması ve bilgi toplumuna dönüşümün sağlanması gerekmektedir. Gerekli stratejilerin belirlenip, ulusal bilgi politikasının oluşturulması ve uygulanması amacıyla e-Türkiye’nin gerçekleştirilmesi hükümetimizin önemli öncelikleri arasında yer almaktadır” denilmektedir (Başbakanlık Genelgesi, 2002). Bu genelge ile, ilgili çalışmaların

koordinasyonu, yürütülmesi ile kurumsal altyapının oluşturulmasına yönelik tüm iş ve işlemlerin Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı tarafından yerine getirileceği bildirilmiştir.

E-devletin öneminin ve gerekliliğinin farkına varan Türkiye'nin çabası, e-devletin merkezi kurumlara ve yerel yönetimlere yaygınlaştırılması amacıyla gerekli altyapı hizmetlerinin ve standartların nasıl geliştirileceği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu konudaki vizyonunu; "Bilim ve teknoloji üretiminde odak noktası haline gelmiş, bilgi ve teknolojiyi etkin bir araç olarak kullanan, bilgiye dayalı karar alma süreçleri ile daha fazla değer üreten, küresel rekabette başarılı ve refah düzeyi yüksek bir ülke olmak" şeklinde ortaya koymuştur (DPT, 2006-a: 1).

Bilgi toplumu olma yolundaki çalışmaların daha kapsamlı, ülkeye ekonomik katma değer kazandırmayı ve toplumsal refahı artırmayı öncelikli gören, somut hedefleri olan ve katılımcı bir yaklaşımla ele alınarak yürütülmesi ihtiyacı, yeni bir kurumsal yapının oluşturulması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla 2006 tarihinde yürürlüğe giren "*Bilgi Toplumu Stratejisi*" çalışması, Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde büyük bir öneme sahiptir. Bilgi toplumuna dönüşüm süreci; giderek güçlenen ekonomisi, genç ve dinamik nüfus yapısı, küreselleşen dünya ekonomisinin avantajlarını giderek daha iyi kullanan deneyim sahibi girişimcileri ile Türkiye açısından büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatların etkin şekilde kullanılmasına yönelik stratejik alanları tanımlayan "*Bilgi Toplumu Stratejisi*" çalışması oluşturulmuştur. 2006 yılında ortaya konan bu strateji, 2010 yılına kadar, küresel rekabet gücüne sahip, bilgiye dayalı ekonomik ve sosyal gelişimin sürdürülebilmesi ve toplumsal refahın artırılması için kapsamlı değişimleri anlatmaktadır (DPT, 2006-b: 1).

Bilim ve teknoloji üretiminde odak noktası haline gelmiş, bilgi ve teknolojiyi etkin bir araç olarak kullanan, bilgiye dayalı karar alma süreçleriyle daha fazla değer üreten, küresel rekabette başarılı ve refah düzeyi yüksek bir ülke olmak vizyonu ile ortaya konan "Bilgi Toplumu Stratejisi", toplumun tüm kesimlerinde dönüşümü hedeflemektedir. Bu doğrultuda, toplumun temel öğelerini oluşturan vatandaşların, kamunun, özel işletmelerin ve bilgi iletişim teknolojileri sektörünün mevcut durumları ve Türkiye'nin 2010 yılında bilgi toplumuna dönüşüm potansiyeli değerlendirilmiş, belirlenen stratejik öncelikler çerçevesinde 2010 yılı için hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için atılması gereken adımlar tespit edilmiştir (DPT, 2006-b: 1). 2010 yılı için Türkiye'nin hedefleri;

- 1- Kamu yönetiminde modernizasyonunun sağlanması ve devletin vatandaşlara ve iş dünyasına sunduğu hizmetlerin hızlı, kolay erişilebilir ve verimli olarak sunulması,
- 2- Vatandaşların bilgi toplumu imkanlarından büyük ölçüde faydalanmalarının sağlanması, sayısal uçurumun azaltılması, istihdamın ve verimliliğin artırılması,

- 3- Bilgi ve iletişim teknolojilerinin işletmeler tarafından yaygın ve etkin kullanımının sağlanması,
- 4- İletişim hizmetlerinde yaygın, nitelikli ve uygun fiyatlarla hizmet sunumunu sağlayacak bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün büyümesinin sağlanması ve küresel rekabetçi bir sektör olarak konumlanması olarak özetlenebilir.

Türkiye'nin e-devlet yaklaşımlarının bir de AB boyutu bulunmaktadır. 1990'lı yılların sonuna doğru Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri de Internet kullanımını arttırmak için çalışmalara başlamışlardır. AB'ye üye olma çabalarına bağlı olarak Türkiye, AB ülkelerinin e-devlet konusundaki çalışmalarına yakın ilgi göstermiştir. AB ülkeleri, Mart 2000'de Lizbon'da yapılan Avrupa Konseyi toplantısında, Avrupa'nın gelecek 10 yılda dünyadaki en rekabetçi ve dinamik bilgi tabanlı ekonomisi haline gelebilmesi için bir strateji ortaya koymuşlardır. Bu strateji çerçevesinde, Haziran 2000'de "eAvrupa 2002" girişimi başlatılmış ve buna ilişkin eylem planı hazırlanmıştır. Daha sonra bu girişim "e-Avrupa+" adıyla aday ülkeleri ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu aday aday ülkeleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Türkiye bu konudaki kararlılığını sergilemiş ve Başbakanlık, 9 Eylül 2001 tarih ve 352 sayılı yazısıyla e-Avrupa+ eylem planının hedefleri doğrultusunda gerekli stratejilerin belirlenip, ulusal bilgi politikasının oluşturulması ve uygulanması için "e-Türkiye" girişimi başlatmıştır. Açıklanan eylem planında ulusal akademik ağların iyileştirilmesi, ucuz ve kesintisiz Internet hizmetinin yaygınlaştırılması, tüm okullara ve öğretmenlere bilgisayar ve Internet olanağının sağlanması ve bilişim konusunda yasal düzenlemelerin yapılması amaçlanmıştır.

Türkiye, AB çalışmalarına taraf olarak, bilgi toplumu olma yolunda yürüttüğü çalışmaları da hızlandırmıştır. "eAvrupa+" projesi, Budapeşte'de Şubat 2004 tarihinde düzenlenen Bilgi Toplumu Avrupa Bakanlar Konferansında son ilerleme raporunun yayımlanmasıyla sonuçlanmıştır. "eAvrupa+"nın tamamlanmasıyla, tam üye olan ülkelerin yanı sıra Türkiye, Romanya ve Bulgaristan da Haziran 2002'de Sevilla'da yapılan Avrupa Konseyi Toplantısında hedefleri belirlenen e-Avrupa 2005'e gözlemci statüsünde taraf olmuşlardır (DPT, 2005-a: 1). AB üye devletlerin elektronik hizmet sunumundaki gelişmelerini karşılaştırmak amacıyla 12'si vatandaşlara, 8'i ise dünyasına yönelik, 20 temel kamu hizmeti belirlemiştir (DPT, 2005-b: 5-6). AB adaylığı konusunda istekli olan Türkiye de bu hizmetleri temel alarak çalışmalar yapmaktadır.

IV. E-Hazırlık

E-hazırlık, "devletlerin, iş dünyasına ve vatandaşlarına sunduğu bilgi ve iletişim teknoloji altyapılarını ve bunlardan yararlanılma derecelerini dikkate alarak hazırlanan, bilgi toplumuna hazırlık seviyesini gösteren bir endekstir". E-hazırlık endeksi, ülkelerin; sosyal, siyasal, ekonomik ve teknolojik çeşitli

göstergeleri ile ilgili çok sayıdaki kalitatif ve kantitatif kriterler dikkate alınarak hesaplanmaktadır (The Economist, 2007: 5). E-hazırlık; “küresel dijital ekonomiden yararlanma ve katılma kapasitesi, e-ticaret ve e-devlet için gerekli ön şart ve toplumların iletişim ağlarıyla çevrili bir dünyaya hazır olma derecesi” demektir (Docktor , 2004: 7).

Türkiye, farklı yıllarda yapılan uluslararası e-hazırlık karşılaştırmalarında genellikle alt sıralarda yer almakta ancak yıllara göre yükseliş göstermektedir. The Economist Intelligence Unit’in 2003 yılı araştırmalarına göre 60 ülke arasından 39’uncu olan Türkiye, 2004 yılında 65 ülke arasından 45’inci olabilmiştir (The Economist, 2004: 7). Aynı grubun araştırmalarına göre Türkiye, 2005 yılında 65 ülke içinden 43’üncü (The Economist, 2005: 5), 2006 yılında ise 68 ülke arasında 45’inci sırada yer almıştır (The Economist, 2006: 5). 2007 yılında ise 69 ülke içerisinde 42’inci sıraya yükseldiği görülmüştür. 69 ülke üzerinde yapılan 2007 yılı e-hazırlık çalışmasına ait bazı ülkelerin 10 puan üzerinden hesaplanan endeksleri ve kategorileri Tablo 1’de verilmiştir (The Economist, 2007: 5-25).

Tablo 1: Ülkelerin 2007 E-Hazırlık Sıralamaları ve Kategori Endeksleri

E-Hazırlık Sıra	Ülke	E-Hazırlık Endeksi	Bağlanlılık ve Teknolojik Altyapı	İş çevresi	Sosyal ve Kültürel Çevre	Yasal Çevre	Devlet Politikası ve Vizyonu	İşletme ve Diğer Kullanıcılara Uygunluk
1	Danimarka	8.88	8.40	8.65	8.60	8.50	9.85	9.15
2	Amerika	8.85	8.10	8.59	8.10	9.00	9.00	9.50
3	İsveç	8.85	8.60	8.40	8.20	8.50	9.70	9.35
41	Litvanya	5.78	4.80	6.93	5.60	6.50	4.70	6.35
42	TÜRKİYE	5.61	4.00	6.66	6.00	5.10	5.75	6.15
43	Brezilya	5.45	3.10	6.88	5.60	7.40	6.10	5.20
67	Endonezya	3.39	2.10	6.33	2.10	2.80	3.40	3.00
68	Azerbaycan	3.26	2.70	5.39	3.00	2.60	2.85	3.10
69	İran	3.08	2.80	4.17	4.60	2.10	2.50	2.50

The Economist grubu, e-hazırlık endeksinin hesaplanmasında, farklı ağırlıklarda 6 farklı kategori ve her kategori için de çok sayıda kriter kullanmıştır. Bu kategoriler, bağlanlılık ve teknolojik altyapı, iş çevresi, sosyal ve kültürel çevre, yasal çevre, devlet politikası ve vizyonu, işletme ve diğer kullanıcılara uygunluktur.

Tablo 1’de görüldüğü gibi e-hazırlık sıralamasında Türkiye’den sonra olduğu halde bazı kategorilerde daha iyi değerlere ulaşmış ülkeler bulunmaktadır. Örneğin Brezilya, “İş Çevresi”, “Yasal Çevre” ve “Devlet Politikası ve Vizyonu” kategorilerinde Türkiye’den daha iyi değerlere sahiptir.

Polonya ve Litvanya ise e-hazırlık sıralamasında Türkiye’den önce yer aldıkları halde, “Sosyal ve Kültürel Çevre” ve “Devlet Politikası ve Vizyonu” kategorilerinde Türkiye’den daha iyi değillerdir. Kategorilere göre sıralamada ilk ve son üç ülke ile Türkiye’ye yakın sıralamaya sahip ülkeler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ülkelerin 2007 E-Hazırlık Kategorileri Sıralaması

Bağlanılabilirlik ve Teknolojik Altyapı Sırası		İş Çevresi Sırası		Sosyal ve Kültürel Çevre Sırası	
İsviçre	1	Kanada	1	Danimarka	1
İsveç	2	Singapur	2	İsveç	2
H. Kong	3	Danimarka	3	Almanya	3
Romanya	42	Bulgaristan	45	Çek Cum.	35
TÜRKİYE	43	TÜRKİYE	46	TÜRKİYE	36
Arjantin	44	Filipinler	47	Polonya	37
Endonezya	67	Ekvator	67	Azerbaycan	67
Nijerya	68	Venezuela	68	Pakistan	68
Sri Lanka	69	İran	69	Endonezya	69

Yasal Çevre Sırası		Devlet Politikası ve Vizyonu Sırası		İşletme ve Diğer Kullanıcılara Uygunluk Sırası	
H. Kong	1	Danimarka	1	H. Kong	1
Avustralya	2	İsveç	2	Amerika	2
Bermuda	3	Singapur	3	Singapur	3
Nijerya	54	Venezuela	40	Meksika	39
TÜRKİYE	55	TÜRKİYE	41	TÜRKİYE	40
Ürdün	56	Romanya	42	Letonya	41
Endonezya	67	Kazakistan	67	Azerbaycan	67
Azerbaycan	68	Azerbaycan	68	Endonezya	68
İran	69	İran	69	İran	69

Tablo 2’de görüldüğü Türkiye, yasal düzenlemeler konusunda oldukça yetersiz olup, 55’inci sırada görülmektedir. E-hazırlıkta 42’inci sırada bulunan Türkiye, “Sosyal ve Kültürel Çevre”, “İşletme ve Diğer Kullanıcılara Uygunluk”, “Devlet Politikası ve Vizyonu” sıralamalarında ise 42’nci sıradan daha iyi durumdadır. Yasal düzenlemelerde sağlanacak bir iyileşme Türkiye’nin genel sıralamasını daha üst sıralara taşıyacaktır.

BM tarafından da e-hazırlık sıralama çalışmaları yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler, e-hazırlık sıralamasında, “Web Endeksi”, “Altyapı Endeksi” ve “Beşeri Endeks” olarak üç ayrı kategoriye ait endeks kullanmaktadır. Birleşmiş Milletler’in 2008 e-hazırlık sıralaması çalışmasında 182 ülke incelenmiş, e-hazırlık sıralamasında ilk üç, son üç ve Türkiye’nin üst ve alt sıralarında bulunan ülkelere ait değerler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: 2008 Yılı E-hazırlık Sıralaması ve Kategori Endeksleri

E-Hazırlık Sırası	Ülke	E-Hazırlık Endeksi	Web Endeksi	Altyapı Endeksi	Beşeri Endeks
1	İsveç	0.9157	0.9833	0.7842	0.9776
2	Danimarka	0.9134	1.0000	0.7441	0.9933
3	Norveç	0.8921	0.9465	0.7375	0.9908
75	Lübnan	0.4840	0.3913	0.1930	0.8706
76	TÜRKİYE	0.4834	0.4214	0.2191	0.8116
77	Sırbistan	0.4828	0.3512	0.2100	0.8911
180	Gine	0.1402	0.0702	0.0056	0.3469
181	Nijer	0.1142	0.0736	0.0036	0.2668
182	Çad	0.1047	0.0134	0.0075	0.2959

Birleşmiş Milletler'in diğer e-hazırlık sıralamalarına göre Türkiye, 2003 yılında 173 ülke içinden 49'uncu (United Nations, 2003: 122), 2004'te 178 ülke içinden 57'inci (United Nations, 2004: 122), 2005'te ise 179 ülke içinden 60'ncü sıradadır (United Nations, 2005: 199). BM'in 2008 yılı e-hazırlık raporlarına göre ise Türkiye daha gerilere düşmüş ve 182 ülke içerisinde 76. sırada yer almıştır (United Nations, 2008: 175).

BM, 2008 yılı e-hazırlık kategorilerine göre ülkelerin sıralaması Tablo 4'te gösterilmiştir. 2008 yılı e-hazırlık sıralamasında 76'ncı olan Türkiye, kategorilerden, demografik kriterlerin ve okuryazarlık oranının belirlediği "Beşeri Endeks" sıralamasında çok aşağılarda yer almaktadır. En iyi olduğu kategori ise bilgisayar ve iletişim teknolojileri sahipliği kriterlerinin belirlediği "Altyapı Endeksi"dır.

Tablo 4: Ülkelerin 2008 Yılı E-Hazırlık Kategorileri Sıralaması

Web Endeksi Sırası		Altyapı Endeksi Sırası		Beşeri Endeks Sırası	
Danimarka	1	Hollanda	1	Danimarka	1
İsveç	2	İsviçre	2	Avustralya	2
Amerika	3	İsveç	3	Finlandiya	3
Pakistan	70	Kosta Rika	65	Morityus	105
TÜRKİYE	71	TÜRKİYE	66	TÜRKİYE	106
Moğolistan	72	Brezilya	67	Güney Afrika	107
Dominik	180	Burma	180	Mali	180
Zambiya	181	Sierra Leone	181	Nijer	181
Orta Afrika	182	Nijer	182	Burkina Faso	182

E-devlet hizmetleri ve kullanımı konusunda yapılan araştırmalarda ise Türkiye daha üst sıralarda bulunmaktadır. Brown üniversitesinin yapmış olduğu araştırmada Türkiye, 2006 yılında 198 ülke içerisinde 27'inci sırada iken 2007 yılında 9'uncu sıraya yükselmiştir (West, 2007: 4-12). Bu araştırmaya göre bazı ülkelerin e-devlet sıralamaları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: 2007 Yılı E-Devlet Sıralaması

Sıra	Ülke	Endeks
1	Güney Kore	74.9
2	Singapur	54.0
3	Tayvan	51.1
4	ABD	49.4
5	İngiltere	44.3
6	Kanada	44.1
7	Portekiz	43.8
8	Avustralya	43.5
9	TÜRKİYE	43.5
10	Almanya	42.9
11	İrlanda	42.4
195	Tuvalu (Pasifik Ada Dev.)	16.0
196	Komoro Adaları	12.0
197	Gine	12.0
198	Kiribati (Pasifik Ada Dev.)	8.0

Türkiye, Tablo 5'de görüldüğü gibi ABD, Kanada ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelere çok yakın bir sırada yer almıştır. E-hazırlık sıralamalarında 198 ülke içinden 76'ncı (BM çalışması), 69 ülke içinden 42'nci (The Economist çalışması) sırada yer alabilen Türkiye'nin e-devlet sıralamasında 9'uncu sırada bulunması açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır.

E-devlet sıralamasını tespit etmede, e-hazırlık sıralaması için kullanılan kategori ve kriterlerden farklı ölçme teknikleri kullanıldığı için e-hazırlıkta orta sıralarda bulunan Türkiye e-devlet hizmetleri sıralamasında üst sıralarda yer almıştır. Brown Üniversitesi'nin yaptığı e-devlet hizmetleri araştırmasında, icracı bakanlıklar, kamu kurumları, yargı, sağlık, vergi daireleri, eğitim, askeriye gibi kritik görevlere sahip kuruluşların web siteleri incelenmiştir. Yapılan araştırmada web sitelerinin ulaşılabilirliği, verdikleri hizmetler, farklı dil destekleri, reklamlar, online tahsilat, iletişim ve adres bilgileri, engellilerin siteden yararlanmaları, sesli ve görsel öğelere sahiplikleri açısından değerlendirilerek sıralama yapılmıştır (West, 2007: 3).

E-devlet ve e-hazırlık sıralamaları arasındaki farkı göstermek amacıyla Brown Üniversitesi tarafından yapılan e-devlet çalışması sıralamasındaki ülkeler, The Economist grubunun yaptığı e-hazırlık çalışmasındaki ülkelere indirgenerek yeniden sıralanmış ve sıralamalar arasındaki farklar bulunarak Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: E-Devlet ile E-Hazırlık Sıralamaları Arasındaki Fark

E-Hazırlık Sırası	E-Devlet Sırası	Ülke	Sıralama Farkı	E-Hazırlık Sırası	E-Devlet Sırası	Ülke	Sıralama Farkı
1	41	Danimarka	-40	36	20	Malezya	16
2	4	ABD	-2	37	55	Letonya	-18
3	38	İsveç	-35	38	31	Meksika	7
4	18	Hong Kong	-14	39	53	Slovakya	-14
5	12	İsviçre	-7	40	39	Polonya	1
6	2	Singapur	4	41	56	Litvanya	-15
7	5	İngiltere	2	42	9	TÜRKİYE	33
8	21	Hollanda	-13	43	13	Brezilya	30
9	8	Avustralya	1	44	35	Arjantin	9
10	19	Finlandiya	-9	45	52	Romanya	-7
11	23	Avusturya	-12	46	47	S. Arabistan	-1
12	40	Norveç	-28	47	42	Jamaika	5
13	6	Kanada	7	48	45	Bulgaristan	3
14	14	Y. Zelanda	0	49	69	Tayland	-20
15	?	Bermuda *	?	50	67	Venezuela	-17
16	1	Güney Kore	15	51	30	Peru	21
17	3	Tayvan	14	52	54	Ürdün	-2
18	25	Japonya	-7	53	37	Kolombiya	16
19	10	Almanya	9	54	51	Filipinler	3
20	49	Belçika	-29	55	29	Hindistan	26
21	11	İrlanda	10	56	32	Çin	24
22	27	Fransa	-5	57	61	Rusya	-4
23	28	İsrail	-5	58	43	Mısır	15
24	26	Malta	-2	59	64	Ekvator	-5
25	16	İtalya	9	60	57	Ukrayna	3
26	17	İspanya	9	61	59	Sri Lanka	2
27	7	Portekiz	20	62	58	Nijerya	4
28	60	Estonya	-32	63	62	Pakistan	1
29	44	Slovenya	-15	64	36	Kazakistan	28
30	46	Şili	-16	65	48	Vietnam	17
31	22	Çek Cumh.	9	66	66	Cezayir	0
32	65	Yunanistan	-33	67	68	Endonezya	-1
33	33	B. Arap Em.	0	68	24	Azerbaycan	44
34	34	Macaristan	0	69	50	İran	19
35	63	G. Afrika	-28				

* Brown üniversitesinin yaptığı e-devlet çalışmasında, The Economist grubunun e-hazırlık çalışmasında 15'inci sırada bulunan Bermuda'ya ait e-devlet endeksi hesaplanmamıştır.

Tablo 6'da *Sıralama Farkı* sütunu, e-hazırlık sıralaması ile e-devlet sıralaması arasındaki farkı göstermektedir. Sıralamalar arasındaki en büyük fark pozitif değerli olarak Azerbaycan ve Türkiye'de, negatif olarak ise Danimarka ve İsveç'tedir. Diğer bir ifade ile e-hazırlık sıralamasında 68'inci sırada bulunan Azerbaycan, e-devlet sıralamasında 44 sıra daha ileride 24'üncü sırada, e-hazırlıkta 42'inci sırada bulunan Türkiye ise e-devlet sıralamasında 33 sıra daha ileride 9'uncu sıradadır. Danimarka ise e-hazırlık sıralamasında ilk sırada iken

e-devlet sıralamasında 40 sıra daha geride 41'inci sırada, e-hazırlıkta 3'üncü sırada bulunan İsveç ise e-devlet sıralamasından 35 sıra geride 38'inci sıradadır.

V. Sonuç

E-devlet çalışmaları ile ilgili çeşitli kurullar oluşturulmuş ve projelere başlanmıştır. Oluşturulan kurulların ve komisyonların üyeleri genellikle diğer kamu kurum ve kuruluşlarının yöneticileridir. Bu kuruluşlar da farklı bakanlıklara bağlıdır. Kurulların ve projelerin oluşturulmasında popülist yaklaşımlardan uzak bir yapılanmaya gidilmesi için *Bakanlık* düzeyinde bir yapılanma gereklidir. Bu bakanlığın, e-devlet hizmetleri ile ilgili kurullardan ve projelerden sorumlu olması, kaynak ve zaman israfını önleyecek, etkinlik ve verimliliği arttıracaktır.

Türkiye bilgi teknolojilerinden yararlanma konusunda oldukça isteklidir. Henüz e-devlet kavramının olmadığı 1990'lı yıllarda bilgisayarların kamu kurumlarında ofis otomasyonu amacıyla kullanılmaları, günümüzdeki e-devlet hizmetleri için temel oluşturmuştur. E-devlet konusunda ileriye dönük çalışmalar ve stratejiler ortaya konulmuş, çeşitli strateji ve planlar açıklanmıştır. Bu strateji ve planların süslü bir söylemden öteye geçmesi için somut adımların atılması gerekir. "...2010 yılına kadar küresel rekabet gücüne sahip bilgiye dayalı ekonomik ve sosyal gelişimini sürdürebilen bir toplum olmak..." gibi hedefler açıklanırken bu hedeflere nasıl ulaşılabileceği konusunda yeterli bir açıklama yapılmamaktadır. Gerçekleşmesi çok zor hedefler belirleyip yarım bırakmak yerine, ulaşılabilir hedefler belirlemek, e-devletin gelişmesine daha çok yarar sağlayacaktır.

Bir ülkenin e-devlet veya e-hazırlık sıralamalarındaki konumu politik olarak en iyi durumda olan sıralama ön plana çıkarılarak sunulmaktadır. Türkiye'nin de e-devlet sıralamasında 9'uncu sırada yer aldığı çeşitli seviyelerde sıkça dile getirilmesine karşın, e-hazırlık sıralamasında 69 ülke arasından 42'inci olduğu pek söylenmemektedir. Türkiye'nin e-devlet sıralamasında 9'uncu sırada olduğu Brown Üniversitesinin yaptığı e-devlet sıralama çalışmasına dayandırılmaktadır. Ancak Brown Üniversitesinin yaptığı çalışma, ülkelerin e-devlet hizmetlerine sahipliğini göstermekte olup bu hizmetlerden yararlanan kullanıcı sayısı ve kullanım yoğunluğu hakkında bilgi içermemektedir. Diğer yandan The Economist grubunun e-hazırlık sıralama çalışması da, e-devlet hizmetleri sahipliği konusundan çok, bilgi iletişim teknolojileri, sosyal ve siyasal altyapı ile ilgili olup tek başına e-devlet konusunda bir fikir vermemektedir. Bu nedenle yalnızca bir sıralamaya göre yorum yapmak yanıltıcı olacaktır. Her iki çalışma birlikte değerlendirilip e-devlet ve e-hazırlık sıralaması arasındaki farka bakmak gerekir. Farkın az olması e-devlet ve e-hazırlık arasında dengeyi gösterirken farkın (pozitif veya negatif) çok olması dengesizliği göstermektedir. E-hazırlık sıralamasında üst sıralarda bulunup e-devlet sıralamasında alt sıralarda olmak, ülkenin altyapı olarak hazır olduğu ancak e-devlet hizmeti verilmediği, e-hazırlık sıralamasında

alt sıralarda olup e-devlet sıralamasında üstte olmak da ülkenin e-devlete hazır olduğu ancak gerekli altyapıya sahip olmadığı şeklinde değerlendirilir. Her iki durum da sağlıksız bir yapıyı göstermektedir. E-hazırlık kategorilerinde Türkiye'nin en kötü sıralaması "Yasal Düzenleme" konusundadır. 69 ülke arasından 55'inci sırada bulunan Türkiye bu konuda düzenlemeler yaparak e-hazırlık sıralamalarında daha üst sıralarda yer bulabilecektir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gerçekleştirilen *2007 Yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması* sonuçlarına göre; hanelerin %18,94'ü Internet'e erişim imkanına sahiptir. Internet erişim imkanı olan hanelerde en yaygın kullanılan Internet bağlantı türü, %78,03 ile geniş bant (ADSL) bağlantısıdır (TÜİK, 2007). Diğer bir ifade ile geniş bant ile Internet'e bağlanan kullanıcıların oranı %14,78'dir. AB ülkelerinde ise hanelerin %54'ü Internet erişimine sahip olup, geniş bant kullanım %42'dir (Smihily, 2007: 1-2). AB ortalamaları Türkiye ortalamalarından yaklaşık 2,8 kez daha yüksektir. Bu verilere göre The Economist grubunun e-hazırlık sıralamasında Türkiye'nin 69 ülke arasından 42'nci sırada olması, e-devlet sıralamasında 198 ülke arasından 9'uncu sırada olmasından daha anlamlı görünmektedir.

Kişi başına milli gelir ile Internet kullanan nüfus oranı arasında (Internet World Statistics, 2007), Internet kullanım oranı ile e-devlet kullanım oranı arasında güçlü bir pozitif ilişki vardır (World Bank Report, 2005: 256-264) (Dexter and Parr, 2003: 23). The Economist grubunun e-hazırlık sıralaması çalışmasında ilk sıralarda bulunan ülkelerin kişi başına milli gelirlerinin yüksek olması da bunu doğrulamaktadır.

Sonuç olarak Türkiye, e-devlet çalışmalarında önemli mesafe almıştır. Ancak e-devletin teknik ve sosyal altyapı eksiklikleri devam etmektedir. Bu nedenle Türkiye e-hazırlık sıralamalarında ortalarda yer almaktadır. Özellikle bilgi iletişim araçları sahipliği ve Internet kullanımını konusunda ciddi atılımlar yapılması sıralamalarda üst sıralarda yer bulmak açısından gereklidir. Sayısal uçurum ve bilgisayar okuryazarlığı gibi çözümü uzun vade gerektiren sorunlar da planlı bir çalışma ile daha kısa bir sürede çözülebilir. E-devlet hizmetlerinin yaygınlaşması kaynak ve zaman israfını azaltacak, verimlilik artışı ekonomik iyileşmeyi sağlayacak, refah seviyesi yüksek bir toplum olma hedefine ulaştıracaktır.

Kaynaklar

- Adalet Bakanlığı (1983), "77 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname", <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/10002.html> (13-2-2008)
- Başbakanlık Genelgesi (2002), "E-Türkiye", Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2002/2002-0320-09259.pdf#page=1 (20-3-2008)

- Başbakanlık Genelgesi (2003), “E-Dönüşüm Türkiye”, Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2003/2003-0320-03416.pdf#page=1 (14-4-2008)
- Başbakanlık Genelgesi (2007), “E-Dönüşüm Türkiye Projesi Kurumsal Yapılanması”, http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2007/2007-0010-006-03897.pdf#page=1 (4-3-2008)
- Canpolat, Önder (2001), “E-Ticaret ve Türkiye’deki Gelişmeler”, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, No: 89, Ankara, http://bilisimsurasi.org.tr/listeler/tbs-e-devlet/feb/att-0005/01-e.ticaret_sanayi_ve_ticaret_bakanl_.pdf (3-4-2008)
- Dexter A., V. Parr (2003), “Government Online An International Perspective 2003 Global Summary”, <http://www.legermarketing.com/documents/tenint/031219eng.pdf> (13-3-2008)
- DPT (2005-a), “E-Dönüşüm Türkiye Projesi 2003-2004 KDEP Uygulama Sonuçları ve 2005 Eylem Planı”, Bilgi Toplumu Dairesi, Ankara, <http://ekutup.DPT.gov.tr/plan/aep/e-dtr/2005.pdf> (17-01-2008)
- DPT (2005-b), “E-Devlet Proje ve Uygulamaları”, Bilgi Toplumu Dairesi, <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/yayin/e devletprojeveuygulamaları.pdf> (12-02-2008)
- DPT (2006-a), “Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010)”, DPT Yayın No: 2699, Ankara, http://www.bilgitoplumu.gov.tr/btstrateji/Strateji_Belgesi.pdf (15-02-2008)
- DPT (2006-b), “Bilgi Toplumu Stratejisi Eylem Planı (206-2010)”, Ankara, <http://mevzuat.DPT.gov.tr/ypk/2006/20060728-7-2.doc> (17-3-2008)
- Docktor, Roslyn (2004), “Accelerating E-Government E-Readiness at Work”, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/cafrad/unpan006617.pdf> (3-4-2008)
- Göker, Aykut (2003), “Onuncu Yılında Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003”, Ankara, http://www.bilisimsurasi.org.tr/arge/docs/ayk_tbtb_1993-2003_uyg_durumu2.doc (1-4-2008) (ayrıca bkz.), [http://lnweb18.worldbank.org/oed/oeddoclib.nsf/docunidviewforjavasearch/a57e6f8708f0cf478525715c0068d560/\\$file/turkey_cae.pdf](http://lnweb18.worldbank.org/oed/oeddoclib.nsf/docunidviewforjavasearch/a57e6f8708f0cf478525715c0068d560/$file/turkey_cae.pdf)
- Internet World Statistics (2007), “Internet Penetration in OECD Countries”, <http://www.internetworldstats.com/stats16.htm> (12-1-2008)

- Smihily, Maria (2007), “*Internet Usage In 2007-Households and Individuals*”, European Statistical Data Office, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ity_offpub/ks-qa-07-023/en/ks-qa-07-023-en.pdf (1-2-2008)
- The Economist Intelligence Unit Limited and IBM Corporation (2004), “*The 2004 E-readiness Rankings*”, IBM Institute for Business Value, ABD, http://graphics.eiu.com/files/ad_pdfs/err2004.pdf (11-3-2008)
- The Economist Intelligence Unit Limited and IBM Corporation (2005), “*The 2005 E-readiness Rankings*”, IBM Institute for Business Value, http://graphics.eiu.com/files/ad_pdfs/2005ereadiness_ranking_wp.pdf (13-3-2008)
- The Economist Intelligence Unit Limited and IBM Corporation (2006), “*The 2006 E-readiness Rankings*”, IBM Institute for Business Value, <http://www-935.ibm.com/services/us/gbs/bus/pdf/ibv-2006-ereadiness-webrr.pdf> (17-3-2008)
- The Economist Intelligence Unit Limited and IBM Corporation (2007), “*The 2007 E-readiness Rankings*”, IBM Institute for Business Value, ABD, s:5, <http://www-03.ibm.com/press/us/en/pressre-lease/21438.wss> (17-3-2008)
- Türkiye Bilişim Şurası (2002), “*Türkiye 1. Bilişim Şurası*”, <http://www.bilisimsurasi.org.tr/> (3-3-2008), “*Türkiye 2. Bilişim Şurası*”, <http://2002.bilisimsurasi.org.tr/> (3-3-2008)
- TUİK (2007), “*2007 Yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması Sonuçları*”, TUİK Haber Bülteni, sayı: 186, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=605> (28-03-2008)
- United Nations (2003), “*UN Global E-Government Survey 2003*”, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan016066.pdf> (18-03-2008)
- United Nations (2004), “*UN Global E-Government Readiness Report: 2004 Towards Access For Opportunity*”, Department of Economic and Social Affairs Division for Public Administration and Development Management, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN019207.pdf> (18-03-2008)
- United Nations (2005), “*UN Global E-Government Readiness Report 2005 From E-Government To E-Inclusion*”, Department of Economic and Social Affairs Division for Public Administration and Development Management, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021888.pdf> (15-01-2008)

- United Nations (2008), “*UN E-government Survey 2008: From E-Government to Connected Governance*”, Department of Economic and Social Affairs Division for Public Administration and Development Management, <http://unpan1.un.org/intrdoc/groups/public/documents/UN/UNPAN028607.pdf> (16-01-2008)
- West, M. Darrell (2007), “*Global E-Government 2007*”, <http://www.insidepolitics.org/egovt07int.pdf> (18-03-2008)
- World Bank Report (2005), “*World Development Report 2005*”, s: 253-271, http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2005/Resources/wdr2005_selected_indicators.pdf (11-02-2008)